

*Пам'яті члена редколегії
журналу «Археологія» ІА АН УРСР,
члена-кореспондента АН УРСР
СЕРГІЯ МИКОЛАЙОВИЧА БІБІКОВА*

**Сергій Миколайович Бібіков
(1908—1988)**

Пам'яті вчителя

В. Г. Збенович

Пішов з життя Сергій Миколайович Бібіков. Він знав, що приречений (кілька перенесених інфарктів не залишали надії), але відкидаючи надмірні прояви співчуття, на запитання про стан здоров'я відповідав коротким — «як завжди». І працював, працював... Смерть спостигла його 21 листопада 1988 р. за роботою над черговою статтею, її недописаний аркуш залишився у друкарській машинці. Незабаром з'являться офіційні некрологи, які вшанують пам'ять відомого радянського вченого-археолога, члена-кореспондента АН УРСР, заслуженого діяча науки, лауреата Державної премії УРСР С. М. Бібікова. Буде докладно висвітлений його життєвий та науковий шлях, опублікований довгий список друкованих праць, від складання якого він постійно ухилявся. Ці ж суб'єктивні рядки пишуться, поки перед очима немов живий стоїть Сергій Миколайович, ще чути його голос. Вони — наче невіголошене слово прощання біля могили вчителя.

Для археологів мого покоління, що прийшли до Інституту археології АН УРСР наприкінці 50-х — початку 60-х років, його директор С. М. Бібіков був абсолютним авторитетом. Це пояснювалося не посадою і високими званнями, а, насамперед, незаперечним моральним і науковим лідерством. Уже тоді він був одним із старійшин, що зберігали вогонь і традиції нашої науки. Його відрізняли рідкісні широта і різнобічність інтересів, високі професіоналізм та ерудиція, обумовлені природною талановитістю й невтомним науковим пошуком. Ще у шкільні роки він захопився археологією рідного Криму і протягом значного часу вивчав місцевий мезоліт під керівництвом відомого лєнінградського дослідника Г. А. Бонч-Осмоловського. Після закінчення Лєнінградського університету і військової служби у Качинській школі льотчиків Сергій Миколайович у 1934 р. почав працювати у Державній Академії історії матеріальної культури (згодом — в Інституті історії матеріальної культури), де за кілька років пройшов шлях від науково-технічного співробітника до заступника директора по науці. В атмосфері високої духовності Лєнінграда 30-х років сформувалися його інтелігентність, культурний рівень, наукові принципи. На той час в ІІМКу та Державному Ермітажі ще працювало багато корифеїв російської та молоді радянської археології, спілкування з якими збагачувало Сергія Миколайовича. Пізніше він багато розповідав нам про цих легендарних учених, здійснюючи живий зв'язок часів.

Наприкінці 30-х років С. М. Бібіков уже був визнаним спеціалістом з археології кам'яного віку, але справжній розквіт його таланту припадає на повоєнний час, коли він, змінивши наукове амплуа, поринув у вирішення важливих проблем трипільської культури. Тут усе здається надзвичайним: глибина наукового передбачення, яке дозволило розпізнати у досить-таки скромному трипільському поселенні Лука-

Врублівецька на Дністрі справжній науковий скарб; подвижницька праця, завдяки якій він швидко і сповна оволодів новою складною проблематикою. У 1953 р. вийшла друком фундаментальна монографія, написана на матеріалах Луки-Врублівецької. Минували роки показали, що вона і досі не втратила своєї наукової ваги і належить до золотого фонду вітчизняної археологічної літератури. Славнозвісний V розділ цієї книги (Сергій Миколайович цілком серйозно запевняв, що саме за нього він одержав учений ступінь доктора наук) і нині постійно цитується в усіх працях, присвячених вивченню ідеології стародавніх землеробських племен. Монографія про Луку-Врублівецьку показала не лише дослідницький талант її автора, а й наукову принциповість і навіть мужність: походження трипільської культури Сергій Миколайович цілком обґрунтовано пов'язував з приходом на нашу територію населення більш південних районів, і це тоді, коли панувала ідея автохтонізму, а слово «міграція» було небезпечним.

У 50-ті роки С. М. Бібіков став одним з найавторитетніших в Європі спеціалістів у галузі первісної археології. Не випадково саме він очолив радянську делегацію на V Міжнародному конгресі прото- і доісториків (Гамбург, 1958) — першому науковому форумі, в якому взяли участь археологи СРСР.

Праці, написані Сергієм Миколайовичем у 60—70-х рр., зберігають основні риси його творчої індивідуальності: змістовність і глибину, оригінальність, історизм. Особливого наукового значення їм надає розробка теоретичних питань, пов'язаних із започаткуванням нових напрямів в археології — палеоекономіки та палеодемографії. Не визнаючи абстрактного теоретизування, в основу своїх методичних прийомів дослідник поклав дані конкретних палеолітичних і трипільських пам'яток, одержавши вірогідні відомості про людський та господарчий потенціал стародавніх суспільств. Звичайно, наука не стоїть на місці, методичні засади археологічних досліджень постійно вдосконалюються. Але пріоритет С. М. Бібікова у згаданих галузях незаперечний, і відкриваючи книжки з написом «Palaeoeconomy» або «Palaeodemography» на обкладинці, ми з гордістю відзначаємо, що біля джерел цих наукових напрямів стояв С. М. Бібіков.

Чи не найяскравіше відбилися наукова індивідуальність Сергія Миколайовича та його нестандартний підхід до археологічного матеріалу в останній великій праці — монографії, присвяченій вивченню музичних інструментів Мізинської палеолітичної стоянки. Він виділив ці інструменти серед багатьох інших кісток, детально проаналізував, поставив у певний історико-культурний контекст, навіть примусив «звучати». Отже було дещо піднято завісу, що ховає від нас духовний світ первісної людини. Книга мала широкий відгук і була перевидана в Японії.

Коло наукових інтересів Сергія Миколайовича не обмежувалося первісною археологією. Людина високоосвічена, він добре знав скіфо-античні старожитності, історію та археологію Середньовіччя, етнографію; жваво цікавився новинами у цих галузях науки, міг зробити критичні зауваження або дати корисну пораду. Здатність широко розглядати наукову проблему, бачити перспективу він намагався прищепити своїм учням. Взагалі, вченого не можна було віднести до звичайного типу вчителя-наставника. Принцип «роби, як я» був досить ефективним під час польових досліджень, коли Сергій Миколайович передавав нам свою чудову техніку ведення розкопок. Але хіба можна передати не повторну гостроту і своєрідність думки, здатність бачити цікаве і важливе там, де ніхто інший не побачить? З цим треба народитися. Молоді люди — лаборанти, аспіранти, наукові співробітники — вчилися у Сергія Миколайовича чесно ставитися до своєї справи, критично оцінювати конкретне джерело і розглядати його в контексті всієї археологічної культури, вмінню відстоювати свою думку й вести коректну наукову полеміку. Він завжди уважно слухав свого молодого співрозмовника, але не терпів пустослів'я й ковзання по поверхні.

Сергій Миколайович був яскравою, непересічною людиною, особистістю з широкою суперечливою натурою. Самоповага і відчуття власної гідності співіснували в ньому з невідомим, глибинним демократизмом. Він міг несподівано, якимось по-дитячому образитися, додати металу у голос, проте швидко заспокоювався. З ним не завжди було легко, але завжди — дуже цікаво. Я й досі згадую нескінченні вечірні розмови біля експедиційного вогнища десь поблизу Фатьма-Коби, печер на Білій Горі у Подністров'ї, або на стрімкій дніпровій кручі в Гребенях. Неможливо забути розповіді Сергія Миколайовича — не лише цікаві історії, сповнені гумору та тонких і дотепних спостережень, а й спогади про людей, що вже пішли з життя, міркування про добро і зло, про нашу професію.

Прожиті роки з такими гіркими відзнаками, як війна і блокада Ленінграда, наділили його життєвською мудрістю, стійкістю, терпимістю до людей. Усі колеги Сергія Миколайовича — від доктора наук до лаборанта — завжди могли розраховувати на його доброзичливість, увагу, допомогу словом і ділом. Таким він і залишиться у нашій пам'яті — старшим другом і радником, живою і діяльною людиною, що мужньо протистояла жорстокій хворобі, зробивши працю своєю зброєю, вченим, який і в останні години не втратив сили до наукового пошуку.

Сергій Миколайович залишив по собі велику наукову спадщину, але далеко не всі його праці були опубліковані. Наш обов'язок — зробити їх надбанням археологічної науки, до літопису якої назавжди вписане його ім'я.

Теріоморфні зображення в орнаментіці Трипілья

[трипільський «звірний стиль»]

С. М. Бібіков

Дана стаття — текст доповіді С. М. Бібікова на засіданні Вченої ради ІА АН УРСР у березні 1964 р. На матеріалі нечисленних тоді зооморфних зображень трипільської культури зроблено попередні висновки про їх стилеві особливості, семантику і локальні відмінності.

Багато років тому на Лівобережжі Пруту, в Подністров'ї, Побужжі і Середньому Подніпров'ї (розкопки В. В. Хвойка) були досліджені трипільські пам'ятки, де вперше виявлено розписний посуд, з досить своєрідно зображеними тваринами. Вони відомі в Шипинцях, Петренах, Кошилівцях, Більче-Злотому, Крутобородинцях, Томашівці, Старій Буді, Попудні. Недавно кількість теріоморфних зображень на посуді поповнилась новими знахідками в Стіні, Гребенях і, особливо, у Варварівці (дослідження В. І. Маркевича).

Подібні зображення відомі і на кукутенській кераміці західніше Пруту. У Фрумушиці (район Пятра Нямц) трапилася посудина, на якій, очевидно, зображені коні¹. На іншій розписній посудині з цього ж району (поселення Велені) бачимо чудовий рисунок тварини, можливо, бика². Декоративний фриз на посудині із Валя Лупулуй³, очевидно, відтворює міфічних тварин. Нарешті, на одній із амфор, що похо-

¹ Matasă C. Frumușica. — București, 1946.

² Dumitrescu H. Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamț) // SCIV. — 1950. — Т. II. — Fig. 14, 1.

³ Dinu M. Șanțierul arheologic Valea Lupului // MCA. — 1957. — Т. VIII. — Fig. 2, a.